

»Mladi za napredek Maribora 2020«

37. srečanje

**ŽIVLJENJE SKRITO OČEM
ZGODOVINA ALI UMETNOSTNA ZGODOVINA
Raziskovalna naloga**

Avtor: ZALA ŠALAMUN

Mentor: BORIS FERK

Šola: PRVA GIMNAZIJA MARIBOR

Maribor, februar 2020

»Mladi za napredek Maribora 2020«

37. srečanje

**ŽIVLJENJE SKRITO OČEM
ZGODOVINA ALI UMETNOSTNA ZGODOVINA
Raziskovalna naloga**

Maribor, februar 2020

Kazalo vsebine

1. POVZETEK.....	5
2. ZAHVALA	5
3. UVOD	6
4. METODOLOGIJA DELA.....	6
5. SLOVENSKA VOJNA PARTIZANSKA BOLNICA FRANJA.....	8
5.1 Splošno o bolnišnici.....	8
5.2 Začetki bolnišnice.....	8
5.3 Razvoj in nastanek.....	10
5.4 Oskrba s hrano in zdravili.....	12
5.5 Bolnišnični vsakdan.....	13
5.6 Poskusi napadov	14
5.7 Franja po vojni.....	15
6. FRANJA BOJC BIDOVEC.....	17
6.1 Uvod	17
6.2 Družina	17
6.3 Otroštvo	19
6.4 Čas v šolskih klopeh	19
6.5 Študijska leta.....	21
6.6 Vojno obdobje in svet odraslih.....	21
6.7 Franja in »njena« bolnišnica.....	22
6.8 Vojne tegobe in ljubezen v vojni.....	24
6.9 Svoboda na obzorju	26
7. FRANJA SKOZI OČI NJENIH SINOV.....	27
7.1. Franja kot del družine	27
7.2 Franja kot zdravnica	27
7.3 Franja kot oseba.....	32
7.4 Franjina stališča	33
7.5 Zadnja leta življenja.....	33
8. POGOVOR S ŠE ZADNJIM ŽIVEČIM RANJENCEM SVPB FRANJA	34
9. ZAKLJUČEK	37

10. DRUŽBENA ODGOVORNOST	38
11. VIRI IN LITERATURA	39

Kazalo slik

<i>Slika 1: Dr. Viktor Volčjak.....</i>	<i>9</i>
<i>Slika 2: Pot do bolnice Franja</i>	<i>9</i>
<i>Slika 3: Konstrukcija prvotnega rentgena v baraki za rentgen.....</i>	<i>10</i>
<i>Slika 4: Baraka za ranjence</i>	<i>11</i>
<i>Slika 5: Pripomočki v takratni kuhinji SVPB Franja.....</i>	<i>13</i>
<i>Slika 6: Listek na katerega si je Harold Adams označeval dni preživetje v SVPB Franja</i>	<i>15</i>
<i>Slika 7: Partizanska bolnica Franja nekoč</i>	<i>16</i>
<i>Slika 8: Partizanska bolnica Franja danes</i>	<i>16</i>
<i>Slika 9: Dr. Franja Bojc Bidovec.....</i>	<i>18</i>
<i>Slika 10: Bolnišnični list bolnice Franja.....</i>	<i>24</i>
<i>Slika 11: Dr. Franja s svojim možem Frenkom v Tivoliju takoj po vojni</i>	<i>25</i>
<i>Slika 12: Pismo, ki ga je ranjenec napisal Franji.....</i>	<i>29</i>
<i>Slika 13: Primer Franjinega pisma ranjencu</i>	<i>29</i>
<i>Slika 14: Franjin podpis na enem izmed pisem.....</i>	<i>30</i>
<i>Slika 15: Vabilo na povojno srečanje ranjencev in osebja SVPB Franja.....</i>	<i>31</i>
<i>Slika 16: Vsebina vabila na povojno srečanje</i>	<i>31</i>
<i>Slika 17: Partizanska bolnica Pavla</i>	<i>35</i>
<i>Slika 18: Prostor za zabavo</i>	<i>36</i>
<i>Slika 19: Pisalni stroj razstavljen v bolnici Franja</i>	<i>36</i>

1. POVZETEK

V raziskovalni nalogi sem se osredotočila na dve področji. Za začetek me je zanimalo delovanje Slovenske vojne partizanske bolnice Franja, v katerem sem se seznanila z njenim delovanjem od samega začetka pa vse do danes, ko je bolnica kot kulturni spomenik državnega pomena, vpisana tudi na Poskusni seznam svetovne dediščine pri UNESCO. V njej so med vojno delali številni strokovnjaki, med katerimi je najbolj znana zdravnica Franja Bojc Bidovec. V drugem delu sem se posvetila predvsem raziskovanju Franjinega značaja in zasebnega življenja, zato se je moje raziskovalno vprašanje glasilo: »Kdo je bila Franja kot oseba?« Pri iskanju odgovora sta mi bila v največjo pomoč njena sinova, s katerim sem izvedla intervju. Med raziskovanje sem ugotovila, kako pomembno vlogo je imela bolnica Franja med vojno in kakšna je bila Franja kot oseba.

2. ZAHVALA

Zahvaljujem se svojemu mentorju, ki me je ves čas nastajanja naloge usmerjal, da nisem zatavala s poti. Hvala tudi moji profesorici slovenščine za vse jezikovne popravke.

Posebna zahvala tudi gospodoma Andreju in Milanu Bidovcu, ki sta si vzela čas in bila z mano pripravljena spregovoriti o njuni mami.

Najlepša hvala gospodu Marjanu Justinu Grosarju, ki mi je kot še edini živeči ranjenec s svojim pripovedovanjem pomagal bolje razumeti takratne razmere.

Prav tako se zahvaljujem Cerkljanskemu muzeju, saj so mi omogočili dostop do arhiva in bili pripravljene odgovoriti na kakršnokoli vprašanje.

Na koncu se še posebej zahvaljujem mojim staršem in teti, ki so me bili pripravljene voziti na drugi konec Slovenije, da sem idejo lahko raziskovala. Prav oni so tudi razlog, da sem sploh začela raziskovati in na koncu svoje ugotovitve tudi zbrala v raziskovalni nalogi.

3. UVOD

Vedno se mi je zdelo zanimivo, kako se stvari skozi čas spreminjajo. Kako so ljudje živeli nekoč in kako živimo danes. Dva popolnoma različna svetova.

Tako je bilo tudi neko septembrsko soboto, ko smo se odpravili na družinski izlet v Cerkno. Naš končni cilj je bila partizanska bolnica Franja. Ko smo prispeli, smo vsi obnemeli. Nismo si namreč predstavljali, v kakšnih razmerah so ljudje takrat živeli in kako iznajdljivi so morali biti. Med ogledovanjem barak in predmetov v njih sem se zavedela, da so se tukaj pred manj kot sto leti ljudje borili za svoja življenja. Preletel me je srh, a hkrati sem si želela izvedeti več o tem, kako so živeli, kaj se je tukaj dogajalo, kdo vse je bil del te zgodbe.

Tako je nastala ideja o raziskovalni nalogi »Življenje skrito očem«. Naslov se nanaša tako na bolnico Franjo kot na dr. Franjo Bojc Bidovec. V bolnici je ves čas mrgolelo od življenja, vendar ljudje izven nje niso vedeli, kaj se tam dogaja. Prvoten namen moje raziskovalne naloge je torej bil raziskati delovanje bolnice. Kasneje so moja pozornost tudi posamezni vpleteni, še posebej življenje dr. Franje. Veliko je že znanega o njeni poklicni poti, zato sem se lotila manj znane teme, torej njene zasebnosti. Moje raziskovalno vprašanje se zato glasi: »Kdo je bila Franja v zasebnem življenju?«

Da bi prišla do odgovora, sem morala pregledati veliko virov. Začela sem pri njeni avtobiografiji »Ni neskončnih poti«, nadaljevala pa sem v arhivu Cerkljanskega muzeja, kjer sem izvedela več o bolnici. Potem je sledil pogovor s Franjinima sinovoma in še z ranjencem, ki se je zdravil v tej slovenski vojni partizanski bolnici. Predvidevala sem, da bom iz osebnih izpovedi in zgodb izvedela veliko novega, kar do sedaj še ni znano in dostopno na internetu.

4. METODOLOGIJA DELA

Glavna metoda raziskovanja je bila intervju. Opravila sem dva nestrukturirana intervjuja, prvega z Andrejem in Milanom Bidovcem, sinovoma dr. Franje Bojc Bidovec, drugega pa z Marjanom Justinom Grosarjem, ki je še edini živeči ranjenec te partizanske bolnice. Oba intervjuja sem tudi posnela.

Kot drugo metodo raziskovanja sem uporabila analizo virov, kot so pisma, časopisni članki ter ročni zapisi, ki sem jih pridobila v arhivu Cerkljanskega muzeja. Prebrala sem še avtobiografijo

dr. Franje »Ni neskončnih poti«, izdano leta 1984. Analizirala sem tudi knjigo Sama Bevka¹ z naslovom »Franja: muzej človeške plemenitosti«, ki govori o sanaciji partizanske bolnice Franja med leti 1989 in 1990, ter si ogledala DVD »Franja« z izbranimi deli iz avtobiografije dr. Franje. Kot zadnji vir sem uporabila igrano-dokumentarni film »Franja«.

Obiskala sem tudi Slovensko vojno partizansko bolnico Franja, kjer sem si lahko na lastne oči ogledala kompleks in pridobila nove informacije o njenem takratnem delovanju oziroma življenju v njej.

¹ Samo Bevk je do leta 1987 vodil cerkljanski oddelek muzeja.

5. SLOVENSKA VOJNA PARTIZANSKA BOLNICA FRANJA

5.1 Splošno o bolnišnici

Gotovo je že vsak Slovenec slišal za bolnico Franja, ki je delovala med drugo svetovno vojno.

Slovenska vojna partizanska bolnica Franja (SVPB Franja²) je ilegalna bolnišnica v soteski Pasice v Dolenjih Novakih pri Cerknem. Postavili so jo v soteski, kar pomeni, da je imela le en vhod, ki je bil hkrati edini izhod. Soteska je bila zelo težko dostopna in predvsem dobro skrita, saj se je bolnico v njej tudi s ptičje perspektive težko opazilo. Delovala je od decembra leta 1943 do maja 1945, ko so iz objektov umaknili zadnje ranjence in zaposlene. V tem času se je tukaj zdravilo 780 težjih ranjencev. To je bil tudi prvoten namen bolnišnice, torej zdravljenje težje poškodovanih ranjencev 9. korpusa³ slovenske partizanske vojske. Za lažje poškodovane so imeli še več manjših oddelkov v okolici. SVPB Franja se imenuje po Franji Bojc Bidovec, ki je bila ena izmed glavnih zdravnic bolnice in upravnica, ki je bolnico vodila najdlje časa.

5.2 Začetki bolnišnice

Novembra leta 1943 je dr. Viktor Volčjak⁴ s svojimi sodelavci ustanovil bolnico Franja in hkrati postal njen prvi upravnik. Vendar gradnja tako zahtevnega kompleksa ni bila preprosta. Potrebno je bilo veliko dela in tudi časa. Bolnico so gradili na koncu soteske, kar je pomenilo, da so morali ves potreben gradbeni material po poti prenesti do mesta, kjer so postavljali bolnico.

² Uradna kratica za Slovensko vojno partizansko bolnico Franja.

³ Korpus je vojaška enota iz divizij in posebnih enot. Divizija pa je posebna oblika vojaške enote. (povzeto po SSKJ)

⁴ Viktor Volčjak (1913-1987) je bil slovenski zdravnik, vojaški častnik in partizan, ki je med vojno ustanovil partizansko bolnišnico Franja. Bil je tudi načelnik 9. korpusa NOV. Po njegovem odhodu ga je zamenjala Franja.



Slika 1: Dr. Viktor Volčjak

Ivan Goljat, vojaški vodja, je povedal:

»Steza za prenašanje potrebnega materiala je bila zelo zahtevna. Na tej poti smo se morali vzpenjati in zopet spuščati prek skal in premagovati več metrov višinske razlike, hoditi po robovih vrtoglavih globlin in se izogibati večjih prepadov. Poleg tega smo bili bolj navajeni nositi puško kot deske.«

Njegova pripoved, zapisana ob poti do SVPB Franja, slikovito oriše pot, po kateri so morali hoditi in zraven še nositi ves material. Tudi sama sem ob ogledu bolnice opazila, da je pot še vedno zelo razgibana, čeprav je danes urejena. V takratnem času je bila pot neurejena, vojaki so si jo utirali sproti. Nošnjo materiala pa jim je oteževalo tudi vreme, saj so bolnico gradili novembra.



Slika 2: Pot do bolnice Franja

Goljat v nadaljevanju še pove, da je dr. Volčjak opazil njihove težave, zato si je sam za vzgled na ramena oprtal nekaj desk in jih nesel do konca soteske. Vojaki seveda niso želeli zaostajati in so hitro nadaljevali pot.

5.3 Razvoj in nastanek

Sprva so do decembra 1943 zgradili le eno barako. Kasneje so barake gradili sproti glede na število ranjencev. Leta 1944 so kot prvo dogradili barako za ranjence z operacijsko sobo. Sledile so ji še baraka za zdravnike, baraka za ranjence z zakloniščem, večnamenska baraka, izolirnica, elektrarna, baraka za osebje, pralnica in nova operacijska baraka. Leta 1945 so pridobili invalidski dom, kuhinjo in barako za rentgen. Slednja je z rentgenskim aparatom, ki so ga dobili iz Žirov od pokojnega zdravnika Demšarja, veljala za največjo pridobitev bolnice. Rentgenska naprava je namreč takrat bila redkost. Izmed 120 partizanskih bolnišnic sta ga imeli le dve. Tistega iz Franje so po vojni odpeljali in so ga še nekaj časa uporabljali, nazadnje na Vranskem. Leta 1967 so ga vrnilo na njegovo prvotno mesto, vendar je bil v povodnji leta 2007 popolnoma uničen. Sedaj je v baraki za rentgen na ogled razstavljena rekonstrukcija z vgrajenimi prvotnimi poškodovanimi deli.



Slika 3: Konstrukcija prvotnega rentgena v baraki za rentgen

Veliko stvari in opreme, med drugim tudi les za gradnjo barak, so priskrbeli okoliški prebivalci, predvsem kmetje. Les za gradnjo prvih barak so obdelali kar na mestu same gradnje. Nekaj barak je bilo narejenih že v Cerknem in so jih nato v grapi samo sestavili. Ob koncu delovanja je bolnica imela 14 barak.



Slika 4: Baraka za ranjence

Bolnišnica v soteski Pasice je predstavljala osrednji del, imeli pa so še 10 manjših oddelkov. Centralno bolnico so imenovali tudi oddelek B. Manjši oddelki so bili v okoliških krajih, recimo pod Cerkljanskim vrhom, na Davčah, Pokljuki, na območju Jelovice in Stola. Znan je podatek, da bi se naj v teh enotah zdravilo 300 lažje poškodovanih ranjencev. V teh oddelkih po večini ni delal zdravnik, temveč le bolničarji. Z izjemo oddelka Pokljuka na Jelovici, kjer je deloval zdravnik Antonio Ciccarelli⁵.

Na začetku se je bolnica hitro širila in tako je bilo potrebnega vedno več osebja, pa tudi vojakov, ki so gradili nove objekte. Maja leta 1945 seznam navaja, da bi naj SVPB Franja imela 46 članov osebja. Ti so pomagali pri gradnji novih objektov, nošnji ranjencev do barak, pri dobavi sanitetnega materiala, pri obrambnih nalogah, v kuhinji, pralnici in pri številnih manjših opravilih. Dogajalo se je tudi, da so med osebje sprejeli tudi že ozdravljene ranjence.

⁵ Bil je italijanski zdravnik in načelnik sanitetne službe italijanskega vojnega letalstva med drugo svetovno vojno. Po kapitulaciji Italije septembra 1943 se je pridružil slovenskim partizanom. Med drugim je deloval še v bolnišnici Pavla ter vodil partizanski bolnišnici Pokljuka in Stol, ki sta bili nekaj časa pod upravo partizanske bolnice Franja.

Veliko vlogo pri skrbi za ranjence so imeli bolničarji. Ti so se usposabljali kar med delom, saj sta bila v bolnici organizirana tudi dva tečaja. Prvi tečaj je opravilo devet bolničarjev, drugega še pet. Lidija Zlatoper je bila glavna bolničarka ter edina z opravljenima dvema letnikoma srednje medicinske šole v Gorici. Ranjence so prevažali vsak dan po naslednjem postopku: najprej so rano odvezali, nato je sledil pregled zdravnice, ki je rano očistila, dve bolničarki sta ji podajali tampone in inštrumente, na koncu so rano ponovno zavili. Vsi, vključno z ranjencem, so se zavedali, da je dobra skrb za rane ključnega pomena pri zdravljenju.

5.4 Oskrba s hrano in zdravili

V vojnem času je bilo težko priti do hrane in zdravil, še posebej za potrebe ilegalne bolnišnice. Vendar so SVPB Franja pomagali prijazni domačini. S hrano so bolnico najprej oskrbovali člani narodnoosvobodilnih odborov v Novakih in Cerknem. Kasneje je zaradi večjega števila ranjencev in zaposlenih potreba po hrani naraščala. Takrat so jim pomagale preskrbovalne enote partizanske vojske, ki so dobile hrano iz Vipavske doline. Tudi domačini so sami pomagali po najboljših močeh in pošiljali še kako potrebne pakete hrane, za katere se je bolnica posameznikom pisno zahvalila. Leta 1944 je pričela prihajati tudi zavezniška pomoč, takrat hrane po dolgem času ni primanjkovalo.

Zaradi pomoči vseh prej naštetih, so v kuhinji vedno imeli na razpolago fižol, makarone, lečo in krompir. Kasneje ni primanjkovalo niti riža, mleka v prahu in sladkorja. Kruh so jim pekli domačini, priskrbeli so jim tudi zelenjavo, včasih jim je primanjkovalo le mesa. Hrane je bilo običajno toliko, da so si lahko privoščili do tri tople obroke na dan. Zanimivo je, da so z ostanki hrane v kompleksu bolnišnice uspeli zrediti dva prašiča.



Slika 5: Pripomočki v takratni kuhinji SVPB Franja

Odlično je bila organizirana celo oskrba z zdravili in obvezami. Pri tem so morda imeli večjo vlogo domačini, saj so nakup zdravil v lekarnah nadzorovali okupatorji. Ljudi to ni ustavilo in so se znašli po svoje. Obveze so sešili iz starih rjuh, plenice ali platna. Vse skupaj so skrbno oprali in poslali v paketu. Prostor za zdravila in obveze je bil v predprostoru operacijske barake. Tu je bila tako imenovana lekarna in prostor za sterilizacijo. Leta 1944 je v bolnišnico (tako kot pri oskrbi s hrano) prišla tudi prva sanitetna pošiljka zaveznikov.

5.5 Bolnišnični vsakdan

Operacije so večinoma potekale pod domačo anestezijo, na razpolago so imeli eter, pentotal in druga zdravila. Ranjenec Dušan Furlan je povedal, da so ga omamili kar z domačim žganjem, zato je pil, dokler je lahko, saj je vedel, kaj ga čaka. Pri razkuževanju operacijskih pripomočkov in perila so se morali znajti. Na začetku so vse prekuhávali, na koncu leta 1944 pa so že uvedli suho sterilizacijo z vročo paro.

Tudi za higieno je bilo dobro poskrbljeno. Pri tem so imele veliko vlogo perice, ki so vsakodnevno prale perilo. Pred pralnico je stal sod za razkuževanje, kjer so prekuhávali oblačila ranjencev, ki so bili ušivi. V vojni je bila namreč ušivost velik problem.

Za varnost bolnice so skrbeli stražarji, posebnost so bile javke. To so predstraže partizanskih bolnišnic⁶. SVPB Franja jih je imela več in te so se menjavale. Javke so bile odgovorne za

⁶ Kot navaja SSKJ bi javke naj še bile tajna mesta za vzdrževanje zvez med partizanskimi enotami.

razvrščanje ranjencev glede na stopnjo poškodbe. Najhuje ranjene so prenesli v centralo, lažje ranjene v okoliške enote, najlažje ranjence pa so obdržali pri sebi na javki, saj so bili stražarji hkrati bolničarji. Najbolj znan bolničar na javki, ki se ga spominja Viktor Volčjak, je bil Gašper⁷. Bil je prvi bolničar v soteski, kasneje je delal še na javki, ki so jo aprila 1944 odkrili nemški okupatorji.

Posebna baraka je bila baraka za invalide, grajena leta 1945. V tej baraki so imeli nove pograde, zraven pa še posebno sobo za študij in zabavo. Pomembno je bilo, da so ranjenci in invalidi čez dan ohranjali pozitivno razmišljanje. V bolnici je potekalo tudi pestro kulturno življenje in zato se niso nikoli dolgočasili. Prirejali so tako imenovane mitinge in proslave, na katere so se vsi zagnano pripravljali in se jih veselili. Na njih so nastopali tako ranjenci kot tudi osebje z različnimi političnimi govori, s petjem, skeči in z deklaracijami. Imeli so tudi moški pevski zbor in lastno literarno revijo Bolniški list. V njem so ranjenci zapisovali svoje pesmi, misli, zgodbe in doživljanja. Imeli so tudi predavanja iz slovenščine, zemljepisa, zgodovine in gospodarstva. Ob večerih je tako zadonela tudi borbena pesem, ki jim je vlivala moč za naslednji dan in upanje po osvoboditvi. Dočakali so jo 5. maja 1945, ko so poslednjih 98 ranjencev preselili v Gorico.

5.6 Poskusi napadov

SVPB Franja je v času svojega delovanja doživela štiri ofenzive. Ta podatek sem dobila od ranjenca, s katerim sem se pogovarjala. Prva se je zgodila leta 1944, zadnja leta 1945. Na možnost ofenziv so bili pozorni že pri gradnji bolnice. Zgradili so obrambne bunkerje in tri bunkerje, ki so delovali kot zaklonišča za ranjence. Eno izmed zaklonišč je bilo namenjeno nepokretnim ranjencem. Ostali dve zaklonišči sta bili zgrajeni v stenah nad sotesko. Eno od teh je dostopno še danes. Zadnja ofenziva je bila marca 1945. Takrat se je okupator dolgo časa zadrževal v bližini objektov bolnice. Prišlo je celo do obstreljevanja soteske, zato so ranjenci več dni preživeli v skrivnih bunkerjih.

V letih delovanja SVPB Franja se je v njej zdravilo 780 ranjencev. Med njimi je bilo tudi okrog 100 ranjencev drugih narodnosti. Največ, kar 43, je bilo Italijanov, sledili pa so ranjenci iz nekdanje Sovjetske zveze (24) in Jugoslavije (15). Nekaj je bilo tudi Francozov, Poljakov,

⁷ Gašper je bil edina žrtev med osebjem bolnice Franja pri napadih Nemcev nanjo. Umrl je leta 1944, ko je v bližnjem mlinu skrbel za nekaj ranjencev.

Avstrijcev in Američanov. Med njimi se je znašel pilot ameriškega letalstva Harold Adams⁸. Njegovo letalo so sestrelili februarja 1944, on si je poškodoval le nogo. Pripeljali so ga v bolnišnico, kjer si je na steno ob pogradu, obloženo s papirjem, s križci označeval dneve, prebite v bolnici. Po vojni mu je bolničar Šuligoj, s katerim sta ohranila stike, za spomin poslal ta košček papirja. Njegov sin, Cory Adams, je kasneje papirček podaril muzeju.



Slika 6: Listek na katerega si je Harold Adams označeval dni preživete v SVPB Franja

5.7 Franja po vojni

Ilegalna bolnica Franja se je za obiskovalce uradno odprla leta 1946, čeprav je že leta 1945 sprejela 493 obiskovalcev. To izvemo iz spominske vpisne knjige, ki jo je 7. julija 1945 v Franji odprl nekdanji vojaški vodja Ivan Goljat. Leta 1964 so prišli tudi prvi tuji obiskovalci. Sedaj pa ima na leto tudi do 25 000 obiskovalcev, tako domačih kot tujih.

V noči s 7. na 8. januar leta 1989 se je na območju SVPB Franja zgodila naravna nesreča. Kameninski podor se je namreč porušil nanjo. Škoda je bila velika. Obnova objektov je trajala leto in pol, sodelovalo je veliko strokovnjakov. Nesreča se je nad bolnišnico Franja spet zgrnila leta 2007. Tokrat je za uničenje poskrbela povodenj. Poplavo je preživela le večnamenska baraka, ki ima tudi edina vgrajenih še nekaj originalnih konstrukcijskih elementov.⁹

⁸ Ameriško združenje vojaških vojnih pilotov veteranov je bolnišnici Franja leta 1997 podelilo nagrado, ker so rešili in ozdravili ameriškega pilota Harolda Adamsa.

⁹ Povzeto po knjigi Franja muzej človeške plemenitosti. 1999. Strani 7,8.

Sedaj so vse barake obnovljene in SVPB Franja je ponovno na voljo za ogled. Je namreč dokaz človeške iznajdljivosti in solidarnosti do sočloveka. Prav zato ni pomembna le za Slovenijo, temveč za vso človeštvo.



Slika 7: Partizanska bolnica Franja nekoč



Slika 8: Partizanska bolnica Franja danes

6. FRANJA BOJC BIDOVEC

6.1 Uvod

Ime Franja Bojc Bidovec poznamo predvsem v povezavi s SVPB Franja in njenim zdravniškim udejstvovanjem. Največ osnovnih informacij o njenem življenju sem dobila iz njene avtobiografije »Ni neskončnih poti«. Zanimivo je, kako je sploh prišlo do ideje, da napiše knjigo. Leta 1981 je njen sin Milan Bidovec kot geolog eno leto delal v Gvineji v Afriki. Na kasetofonski trak je snemal opise svojega dela in dogajanja ter kasete pošiljal v Ljubljano. Doma so naredili enako in dogajanje posneli na kaseto ter jo posredovali njemu v Afriko. Običajno mu niso imeli veliko povedati in trak ni bil do konca izkoriščen, zato mu je dr. Franja posnela še pripovedi iz svojega življenja. Nastalo je okoli 10 kaset, ki jih je sin ob vrnitvi v Ljubljano prinesel s seboj. Njihova prijateljica je kasneje ob poslušanju kaset prišla na idejo, da Franja napiše knjigo. Tako je nastala knjiga, ki ji je sprva dala naslov »Pisma sinu«, kasneje pa je to spremenila v podnaslov.

6.2 Družina

Franja Bojc Bidovec se je 26. novembra 1913 rodila v kmečki družini kot tretja izmed sedmih otrok. Imela je starejšo sestro Mico in brata Janeza, nato so sledili njeni mlajši sorojenci: Jože, Karla, Pavel in Pavla. Njuna sinova menita, da so se sorojenci rojevali na 4 leta, vendar nista bila prepričana o letnicah rojstva. Živelii so v Nemški vasi pri Ribnici. V Ribniški dolini velja prvorojenec za zlato, drugi otrok je srebrno, tretji pa drek. Kot je zapisala v knjigi, je glede na to sklepala, da je v življenju ne čaka nič bleščečega. Milan in Andrej Bidovec sta mi povedala, da je njen brat Janez padel v partizanih in ni bil nikoli poročen. Sestra Pavla je umrla pri 19 letih, vendar se ne ve točno, kje in kako. Sestra Mica je umrla nekje v starosti 80 let. Bila je v domu v Kamniku in zadnjih 15 let na vozičku ter prikovana na posteljo. Sestra Karla je imela dva sinova, Pavel pa tri sinove. Ob tem sta Franjina sinova presenečena ugotovila, da so očitno vsi v družini imeli sinove.

Franja v svoji knjigi posebej opisuje svojo sestro Mico. Med branjem knjige sem dobila občutek, da je Franja Mico zelo občudovala in jo imela za vzgled. Njena sinova o Mici povesta takole:

»Mica je bila najstarejša in takrat je bilo to tako, da so najstarejši skrbeli za tiste ostale. Mica je bila posebna ženska. S kmetom se je poročila v sosednji vasi. Mož je bil ves bolj bolehen. Tuberkulozo je mel. Tako da je v glavnem ta moška dela ona prevzela.«

Eden izmed sinov je povedal tudi, da je bila zelo borbena in odločna.

Franja v knjigi opisuje, kako si je Mica sama tri leta zavzeto pripravljala balo¹⁰. Mico so takrat vsi občudovali, Franji pa je predstavljala še poseben vzor delavnosti in vztrajnosti. Verjela je, da nobena druga ne bi bila zmožna ustvariti nekaj takega, kar je Mica od svojega 16. do 19. leta.

Tako je bila moja predpostavka o odnosu Franje in Mice pravilna, saj je Franja Mico res imela za vzor in ji je predstavljala osebo, na katero se je lahko obrnila.

Franjin oče je bil Janez, mama pa Marija. Bila sta kmeta in s svojim delom sta tudi preživljala celotno družino. Sinova sta mi povedala, da je bilo denarja toliko, da so ravno »furali«. Razložila sta, da so imeli kmetijo in nekaj gozda.

Iz avtobiografije sem izvedela tudi, da je Franja svojega očeta spoznala, ko se je vrnil iz prve svetovne vojne. Klical jo je Polončica. O tem vzdevku sem povprašala sinova, vendar mi nista znala odgovoriti, od kod izvira. V smehu sta dodala, da bosta knjigo očitno morala ponovno prebrati. Sinova sta povedala, da je bila Franjina mama odločna ženska, kar je po njej podedovala tudi Franja. Oče je bil bolj umirjen.

Starejši izmed sinov, Andrej, o svojem dedku, Franjinem očetu pove tako:

»No ena taka, saj niti ni anekdota. Kozolec je gorel. In so tam gasili, pa se je (Franjin oče) nekaj tako držal, ker je tamle pomagal. So rekli, Janez (Janez je bil oče), Janez, kaj pa je. Ah, prav, saj ni nič. Potem pa so videli, da mu je prst odtrgalo. On je bil tak.«



Slika 9: Dr. Franja Bojc Bidovec

¹⁰ Nevestina oprema. (navedeno v SSKJ)

6.3 Otroštvo

Veliko stvari o Franjinem življenju sem izvedela iz njene knjige *Ni neskončnih poti*, izdana leta 1984. Zapisano na straneh 19,20 in 21 je povzetek.

Iz knjige sem izvedela, kakšen je Franjin prvi spomin iz otroštva. Ko je imela tri leta je bila hiša polna črno oblečenih ljudi. Na mrtvaškem odru je ležala stara mati. Nekdo izmed žalujočih je Franji podal nekaj okroglega. Ni vedela, kaj je in je dala v usta. Začela se je daviti, nekdo ji je priskočil na pomoč in kovanec je kmalu padel na tla. Njena mama je komentirala, da bi tudi Franja lahko ležala zraven stare mame.

Že v zgodnjem otroštvu je bila Franja zelo delovna. Starši so namreč otrokom zgodaj vtepli v glavo, da je lenoba vseh grdob grdoba. Tako je Mica pomagala Mariji na njivi, Jože je skrbel za krave, Franja pa je pri petih letih prvič postala pestunja. Sprva Jožetu, potem pa še ostalim mlajšim sorojencem. V knjigi zapiše, da je bilo na vasi veliko pestunjev in da so se ob lepem vremenu zbirale ter skupaj pazile na svoje varovance. Njena zaključna misel ob spominih na otroštvu je: *»Zgodnja otroška leta so mi minila kakor vsem na kmetih takrat, med številnimi brati in sestrami.«*

6.4 Čas v šolskih klopih

Kmalu se je tudi za Franjo začelo šolanje. Sama je na to gledala kot na začetek resnega življenja. V osnovno šolo je hodila v Ribnico in sicer vsak dan po štiri kilometre peš. Sama pove, da z učenjem ni imela težav. V osnovni šoli je bila odlična, v meščanski, kamor je hodila po petem razredu, pa ji je to skoraj uspelo. Franja je imela veliko željo po obiskovanju gimnazije, zato je naredila izpit iz matematike in slovenskega jezika. V Ribnici takrat ni bilo gimnazije, zato je morala v Ljubljano. Najtežje je bilo slovo od doma. Šolanje v Ljubljani je bilo tudi drago in tako je cela družina garala, da so lahko Franjo poslali v Ljubljano. Želeli so si, da bi po veliki maturi postala nuna. Takrat so si namreč mnogi kmečki ljudje v družini želeli sina duhovnika in hčer redovnico. Tako so Franjo poslali v internat k redovnicam, kjer pa ji ni bilo všeč, saj si sama ni nikoli želela postati redovnica. V štirih letih, ki jih je preživela pri redovnicah, je imela, kot se sama izrazi, celo nekaj duševnih kriz. V internatu je bilo namreč veliko hinavščine in Franja se je počutila manjvredno. Želela je oditi drugam, vendar je njena mama vztrajala, da

ostane pri redovnicah. V težave se je zapletla pri verouku, ko so gojenke pisale šolsko nalogo. Franja je imela pod mizo skrit zvezek, s katerim bi si lahko pomagala, čeprav se je učila. Profesor je zvezek opazil in jo obtožil goljufanja. Franja seveda tega ni želela priznati. Stvar je šla tako daleč, da je na obisk prišla vizitatorica¹¹, ki je zahtevala, da Franja prizna, kar je naredila, ali pa jo izključijo. Vizitatorica se je odločila poklicati Franjino mamo. Ta je z moledovanjem dosegla, da je njena hčerka lahko ostala do konca leta. Pred začetkom prihodnjega šolskega leta je Franja, iz usmiljenja do mame, napisala pismo redovnicam, če jo lahko spet sprejmejo, vendar so jo zavrnilo. Franja se je tega razveselila, njena mama pa ne.

Tako so se za naslednje leto dogovorili, da bo Franja živela pri očetovem bratranču, ki je imel dva sinova in hčerko Jelko. Franja je pridno nadaljevala s šolanjem, hkrati pa je tudi za dodaten denar inštruirala otroke.

V tem času se je Franja tudi prvič zaljubila v fanta iz svoje vasi. Bil je del njene štiriperesne deteljice, ki so jo sestavljali trije fantje in ona.

Ob nadaljevanju šolanja si je Franja služila dodaten denar z inštruiranjem. Po končani šesti gimnaziji¹² je odšla k družini, ki je imela hči Božo. Ta je imela veliko problemov s slovenščino in Franja je vse popoldneve predsedala z njo, da bi deklica izdelala razred. Na koncu je tudi sama stopila do profesorja in ga prosila, da omogoči Boži še eno priložnost. Od tega je bila namreč odvisna tudi njena prihodnost. Ob tej priložnosti je spet pokazala, kako odločna zna biti in se boriti za to, v kar verjame. Na koncu je Boža izdelala in Franja se je lahko mirna vrnila domov.

Med temi počitnicami je sodelovala v predstavi, kjer je doživela svoj prvi poljub. Kmalu za tem, ko je na veselici delala kot prodajalka, jo je začel osvajati starejši moški, ki ga je zavrnila.

Po počitnicah je nadaljevala z osmo gimnazijo¹³ in si denar spet služila z inštrukcijami. Kot se je sama izrazila, je bila to njena cena za svobodo, daleč od redovnic. Vendar ji to ni predstavljalo velikega bremena, saj je rada pomagala. Žal pa je s tem imela veliko težav, saj ni znala pravilno postaviti cene za svoje delo. Menila je namreč, da niti bogatih ljudi ne more izkoriščati. V knjigi sem zasledila, da je tudi kasneje, ko je delala kot zdravnica, imela težave s postavljanjem cene.

¹¹ Pomeni nekoga, ki opravlja vizitacijo. Sopomenka je beseda nadzornica.

¹² Danes bi temu rekli po končanem 6. letniku.

¹³ Leto šolanja na gimnaziji.

6.5 Študijska leta

Jeseni leta 1933 je začela študirati medicino. Starši so jo prepričevali, da je prešibka za ta poklic. Mama ji je celo naročila, naj se gre pogovoriti z Bogom. To je Franja tudi storila, a je še vedno vztrajala pri medicini. Med študijem se je navadila kaditi, saj je tako lažje prenašala vonj po formalinu pri vajah.

Ob prihodu domov jo je spet čakal snubec, ki ga je enkrat že zavrnila. Z njim se ni želela poročiti, saj ga ni imela rada. Tako je prišlo do prepira z očetom, ki bi mu godilo, če bi hčerko poročil v premožnejšo družino. Oče je Franji zabičal, da od njega ne bo več prejela denarja, ona pa je zabrusila nazaj, da odhaja v Ljubljano. Iz tega dogodka lahko vidimo Franjino veliko željo po zdravniškem poklicu. Vedela je, da ji bo brez očetove denarne pomoči težko, a je želja bila prevelika, da bi kar obupala.

Med študijem se je začela vključevati v politiko, predvsem v študentske klube. Zaradi svoje politične usmerjenosti je morala tudi na zagovor k župniku. Kasneje so jo obtožili, da je delovala kot komunistka.

Ko je končala četrti semester študija, je šolanje nadaljevala v Beogradu, saj takrat v Ljubljani še ni bilo prave medicinske fakultete. V Beogradu je živela z bratom Janezom, ki je tudi študiral. Popustil je tudi oče in ji namenil nekaj denarja. Tudi v tem mestu se je vključila v politiko. Študentje so namreč videli veliko pomanjkljivosti, ki so jih želeli odpraviti. Kasneje se je vpisala na fakulteto v Zagrebu, kamor je odšel tudi Janez. Franja je izpite uspešno opravila, ta dan pa se ji je v spomin zapisal kot eden najlepših v njenem življenju. Vse, kar je v tistem dnevu bilo pomembno v Franjini glavi, je bila misel, da je končno postala zdravnica. To je bilo leta 1939 in na vzhodu se je že začela druga svetovna vojna.

6.6 Vojno obdobje in svet odraslih

Franja se je po opravljenih izpitih vrnila na vas, saj je od nekdaj vedela, da se bo vrnila na podeželje. Vojna se je bližala tudi tem krajem. Dela je bilo tako veliko, zaradi mobilizacije moških. Zaradi mobilizacije dr. Wolfa je tudi sama dobila prvo delo. Dela je imela na pretek, saj je delala tako v ordinaciji kot tudi na terenu, pri čemer je zelo uživala. Zapisala je, da so ji največjo zadovoljstvo prinesli prav ti primeri na terenu, ko je lahko na primer srečni materi

položila zdravega novorojenčka v naročje. Med tem se je iz Zagreba vrnila tudi sestra Karla. Ta se je kasneje, prav ob začetku bombardiranja Beograda, z zadnjim vlakom odpeljala nazaj v Zagreb. Vojna se je takrat uradno začelo tudi na slovenskih tleh. Veliko ljudi je odšlo, Franja pa je ostala zaradi bolnikov, česar drugi niso razumeli. S svojim delom je rade volje pomagala vsakomur in naredila za bolnika največ, kar je lahko. Kasneje je odprla tudi lastno ordinacijo, njen sodelavec je bil dr. Janez Oražem¹⁴. Med vojno je Franja živela razpeta med Ribnico in Ljubljano, saj je delala za Osvobodilno fronto. Navadno je kam hitela, saj je bila vedno pripravljena pomagati.

Z Italijani sprva Franja ni imela težav, nekega popoldneva pa so prišli ponjo z nalogom za aretacijo. Obtožili so jo, da dela za partizane in da zbira pomoč, čeprav za to niso imeli dokazov. Franja je zaprosila, če lahko dokonča še zadnje opravke. Dobila je dovoljenje, a pod nadzorom stražarja. Čez nekaj časa so jo odvedli v kočevske zapore. Poklicali so jo k generalu na zaslišanje. Ta jo je spustil na lastno odgovornost, vendar ji je prepovedal delo na terenu. Temu se je Franja zoperstavila. 13. decembra je bila ponovno aretirana. V isti zapor so čez nekaj dni pripeljali tudi njeno sestro Mico, ki so jo ločili od treh majhnih otrok. V zaporu je vladalo depresivno vzdušje, zato se je Franja spomnila nečesa, da to izboljša. Pripovedovala je svoja doživetja iz študentskih let. Proti večeru je pripravila tudi predstavo senc. Domislila se je tudi, da lahko obrise svojih postav narišejo na steno. To je zabavalo tudi stražarja, ki se je pred časom zatekel v Franjino ordinacijo po pomoč in mu je bilo žal, da jo je srečal prav tukaj.

Sledilo je ponovno zaslišanje, kjer so Franjo spustili na prostost.

8. septembra 1942 so belogardisti¹⁵ ponovno prišli po Franjo. Ta se jim je uprla, češ da je Italija kapitulirala in je nimajo več pravice zapreti. Upiranje je bilo neuspešno in spet se je znašla v zaporu. Že naslednje jutro je v celico nekdo skozi špranjo porinil ključ in zapornice so bile svobodne.

6.7 Franja in »njena« bolnišnica

¹⁴ Bil je zdravnik Ribniške doline. Po kapitulaciji Italije je z dr. Franjo v ribniškem gradu uredil in vodil partizansko bolnišnico.

¹⁵ Med narodnoosvobodilnim bojem pripadnik bele garde v Sloveniji (navedeno po SSKJ). Bela garda je partizansko poimenovanje za enote prostovoljne protikomunistične vaške straže v Sloveniji med drugo svetovno vojno.

Leta 1943 je v Franjino ordinacijo prihajalo vedno več ranjencev, zato so ustanovili zasilno bolnišnico za ranjence. Zaradi bližanja okupatorja so se morali premakniti na Travno goro. S Franjo je bila tudi dr. Pavla¹⁶, ki je kasneje delovala v partizanski bolnici Pavla. Nekega večera se je okrog njih začelo napeto dogajanje. Povsod se je streljalo, do njih so prišli Nemci. Ti so jim ukazali, da morajo za njimi. Tako so hodili skozi gozd. Prišli so na Vagovko, kjer so jih postavili v vrsto in vsak peti je moral stopiti naprej. Tudi Franja je bila peta in mislila je, da je to njen konec. Takrat se je onesvestila. Zavedala se je šele v vojaškem vozilu. Odpeljali so jo v Jurjevico, kjer so bili tudi njeni tovariši.

Kasneje so jih odpeljali v Trst na zaslihanje. Tam so vse zdravnice priznale, da so zdravile partizane. Franja, njena sestra Pavla in dr. Pavla so bile spet proste in so sedle na vlak proti Logatcu. Tam so želele izstopiti, vendar je sestro Pavlo vleklo domov in tako so se njihove poti ločile. Franja in dr. Pavla sta potovali v Vogrsko, ki je bilo takrat osvobojeno ozemlje. Potovali sta naprej do vasi Lokve, kjer sta pričakali novo leto. Naslednje jutro jima je komandant¹⁷ Novljan naročil, da gre dr. Pavla v Trnovski gozd, dr. Franja pa na sever proti Cerknem. Tako so se tudi njune poti ločile.

Franja je po dolgi poti prispela v Cerkno, kjer je srečala dr. Viktorja Volčjaka. Odpeljal jo je na kraj, kjer je kasneje nastala SVPB Franja. Ko sta prispela, je dr. Volčjak izrekel znane besede: *»Tu bo poslej tvoj dom, tu boš delala.«* Kasneje so se te besede izkazale za resnične. Dr. Franja se je namreč v SVPB Franja počutila kot doma, svobodno in bila ji je zelo pri srcu.

Franja je hitro ugotovila, da je dr. Volčjak tu zelo priljubljen, a tudi zahteven in da se bo morala pri svojem delu zelo truditi. Takoj je poprijela za delo in garala ves čas. Med tem so zidali še nove barake in bunkerje, saj so jim sporočili, naj bodo pripravljeni na ofenzivo. 17. aprila so sovražniki res vdrli v Cerkljansko dolino. Tokrat se nemška ofenziva ni pomaknila proti SVPB Franja. Kasneje so se Nemci uspeli dokopati do bolnice in bili so obkoljeni. Začelo se je streljanje med partizani in Nemci. Osebje v bolnici, predvsem Franja, je vedelo, da se morajo seliti, saj preveč ljudi ve za bolnico. Premaknili so se v Davčo. Najtežje je bilo prenašati ranjence, ki so bili v bolečinah. Nastopila je nova težava, saj je bilo potrebno na novem kraju zgraditi nove barake. Franja je takrat dobila idejo, da bi lahko objekte v grapi, ki so jo neizmerno pogrešali, navidezno požgali. V knjigi je zapisala, da je do ideje prišla tudi zato, ker se je v

¹⁶ Pavla Jerina Lah je bila slovenska zdravnica in vodja Slovenske vojne partizanske bolnice Pavla. Živela je od leta 1916 do leta 2007.

¹⁷ Kdor poveljuje vojaški enoti (povzeto iz SSKJ).

novem okolju počutila negotovo in nesrečno. SVPB Franja je tako za domačine prenehala obstajati. Čez nekaj dni so dela v grapi ponovno stekla in bolnišnico so le še utrdili.

Franja je v knjigi zapisala tudi zgodbo o ranjencu, ki ga imenuje kulturnik. Sumili so, da je nemški vohun. Franjo je to zelo presenetilo in bila je zaskrbljena za varnost celotne bolnice. Ni vedela kaj storiti. Prišel je tudi dr. Volčjak, ki je ranjencu na nogo dal mavec, kar je preprečilo, da bi pobegnil. Franja je zanj še posebej skrbela. Upala je, da je sum neupravičen. Skrbelo jo je, ker ranjenec ni nič govoril in jedel, ves čas je le nekaj pisal, najverjetneje o svojih mukah. Franja se je vse pogosteje pogovarjala z njim in ugotovila, da je zelo zabaven in ga je vprašala, če bi želel, ko bo zdrav, ostati v bolnici kot del osebja. Med tem je komisar dobil pismo, v katerem je pisalo, da je ranjenec res partizan in ne vohun. To je Franji povedal šele čez kak teden, česar se je zelo razveselila. Ranjenec se je odločil, da bo po ozdravitvi ostal v bolnici. Postal je osrednja oseba kulturnega in zabavnega življenja v bolnišnici, kot si je želela Franja. Od takrat so imeli tudi svoj bolnišnični list, zaradi katerega so kasneje dobili pisalni stroj. Kot zapiše Franja, se je s prihodom kulturnika življenje v Franji popolnoma spremenilo.



Slika 10: Bolnišnični list bolnice Franja

6.8 Vojne tegobe in ljubezen v vojni

Takoj, ko je minila skrb o možnem nemškem vohunu v bolnici Franja, je dr. Franja imela nove skrbi. Z dr. Volčjakom so ju namreč obtoževali hudih stvari. Julija 1944 so ju aretirali. Za razloge so takrat v politkomisarskem jeziku navedli razne strokovne napake, sabotáže, politične nepravilnosti in karakterne slabosti. Franjo so natančneje obtoževali razkrajanja notranje povezanosti in borbenega razpoloženja med partizani ter omalovaževanje zastave zavezniške države. Obtožili so je tudi dveh disciplinskih prestopkov, in sicer nemarno in netočno izvrševanje dolžnosti ter nezadosten nadzor in skrb za zaupane ranjene tovariše. Potekala je preiskava in zaslišanja, med tem pa je Franja ves čas delala in skrbela za ranjence. V knjigi je zapisala, da je bila zanjo situacija izredno težka, vendar se ni zlomila, saj je vedela, da bo resnica prišla na plano. Tako je tudi bilo, saj so obtožbe zoper obeh ovrgli. Za umik obtožnic so bila odločilna mnenja najboljših slovenskih zdravnikov tistega časa. Po koncu sojenja se je Franja vrnila v grapo, kjer je bila ilegalna bolnica Franja, dr. Volčjak pa je odšel urejati partizansko zdravstvo na desnem bregu Soče.

V tem času je Franja odšla tudi na sedež korpusa v Lokvah, kjer je srečala dr. Francija Derganca, ki ga je poznala že dlje časa in mu tudi zaupala. Po najhujših dneh zaslišanja je Franc Bidovec (klicali so ga Frenk, kar je bilo hkrati njegovo partizansko ime), ki je opravljal v bolnici dolžnosti šefa sanitete, Franjo odpeljal v bolnico Pavla v Trnovski gozd. Tam se je srečala z dr. Pavlo, ki je ni videla že od razhoda njunih poti leta 1944. Tisti večer se je zbrana družčina poveselila. Franja si je želela imeti ob sebi nekoga, da bi položila glavo na njegovo ramo. Frenk jo je povabil na ples in ta ples je uresničil Franjino hrepenenje po pravi ljubezni. 21. februarja sta se s Frenkom poročila kar v bolnišnici Franja in kasneje dobila tudi dva otroka, Andreja in Milana.



Slika 11: Dr. Franja s svojim možem Frenkom v Tivoliju takoj po vojni

Po noči preživeti ob starih tovariših v Trnovskem gozdu se je Franja vrnila nazaj v SVPB Franja in ponovno skrbela za ranjence, ki so še vedno prihajali. Bolnišnico je marca 1945 zajela še zadnja ofenziva. Ranjenci so bili v bunkerjih, vsi, ki so se lahko gibali, pa so odšli na obrambne položaje. Sprva so Nemce odvrnili, saj so dobro prikrili sledi. Vendar so jih Nemci vseeno odkrili in pričelo se je streljanje. Ponoči so se napadi prenehali in naslednji dan se niso več nadaljevali. Bolnica je ponovno zaživela.

6.9 Svoboda na obzorju

Kmalu so že vsi slutili, da se vojna bliža koncu in da je svoboda blizu. Franja in Frenk sta v noči iz petega na šesti maj odpeljala ranjence v osvobojeno Gorico. Namestili so jih v novo bolnico, kjer so bili ranjenci nezaupljivi. To je opazila Franja in se je trudila bolnike potolažiti, čeprav je tudi sama pogrešala grapo.

Tako se je delovanje dr. Franje Bojc Bidovec v partizanski bolnišnici zaključilo.

7. FRANJA SKOZI OČI NJENIH SINOV

7.1. Franja kot del družine

Franja je s svojim možem Frenkom imela dva sinova. Starejši izmed sinov Andrej je na svet prijel 30. avgusta 1946, mlajši Milan pa le trinajst mesecev za njim, 22. oktobra 1947.

Ob pogovoru s sinovoma sem izvedela veliko zanimivosti iz Franjinega osebnega življenja. Sinova pa sta v smehu ugotavljala, da sta tudi sama veliko izvedela prav iz Franjine avtobiografije, saj se doma o tem niso veliko pogovarjali.

Zanimivo je, da sinova nista poznala letnic rojstev Franjinih staršev, torej njunih starih staršev. Franjin oče Janez je bil iz Nemške vasi pri Ribnici, mama Marija pa iz sosednje vasi.

Strinjali smo se, da je iz knjige razbrati Franjino veliko povezanost z njeno družino, med seboj so si veliko pomagali.

Poleg Mice, ki jo je Franja imela za vzornico, je imela še posebej rada sestro Karlo. Ta je bila v istem času kot Franja v Zagrebu, saj je delala pri premožni družini Bizjak kot hišna pomočnica. Družina jo je vzela kar za svojo in z njihovo pomočjo je lahko tudi študirala zgodovino.

Franjina mama je umrla pri 54 letih, zaradi kapi, oče pa pri 87 letih.

7.2 Franja kot zdravnica

Med branjem knjige sem izvedela, daje bila Franjina pot do poklica zelo naporna, saj se je morala ves čas boriti, da je lahko študirala. Tudi, ko se je skregala z očetom, je vztrajala pri svojem in študirala naprej. Ob branju knjige se postavlja vprašanje, ali je bila to, da postane zdravnica res njena srčna želja, ali je bolj želela drugim dokazati, da zmore nekaj postati.

Mlajši sin je menil, da je vedno želela biti zdravnica. Starejši sin je dodal, da je njuna mama imela rada ljudi in je mogoče tudi iz tega razloga bila želja po zdravniškem poklicu toliko večja. Tudi sama sem dobila občutek, da je želela študij dokončati, ne glede na vse ovire in mnenja drugih.

To sta potrdila tudi sinova, prvorojenec Andrej pa mi je povedal še zgodbo iz časov, ko so živeli v Beogradu.

Vsi so sedeli za mizo, ko je Franja naenkrat rekla, da gre februarja na dopust. Začudili so se, saj so običajno na dopust odhajali avgusta. Pojasnila je, da je že prej kupila zemljo in se v Ribnici dogovorila z zidarjem. Tako je februarja v burji res odšla zidat vikend. To je bilo nekje leta 1963. Mnogi, ki so jo poznali so komentirali, da to lahko naredi le Franja. Po dvanajstih dneh so v Beogradu prejeli telegram, da je vikend pod streho. Kasneje so ugotovili, da je vikend sicer res bil postavljen, vendar tako, da je odznotraj rasla trava in so morali vse skupaj popravljati.

V arhivu Cerkljanskega muzeja sem našla ogromno pisem, v katerih so ranjenci Franjo prosili za potrdilo, da so bili v partizanski bolnici. Zanje to ni bilo dodatno breme, saj je ljudem rada pomagala. Sinova razložita, da so s tem potrdilom imeli priznano delo pri partizanih.

BORNAR LEOPOLD
 Partizanska s. 11 *
 Škofja Loka
 Datum: 5.8.1961

BRIGADO FRANJA
 LJUBLJANA

Oprostite, da se obračun direktno ne vas za pomoč pri uveljavljanju vojaške vojne invalidnosti. Bil sem borec Prešernove brigade in v borbi v Sodeviču nad Idrijo bil ranjen in premešan v bolnico Francje.

Ranju sem bil v prvi polovici av. začetka leta 1944. Po tem vprašanju sem se še obrnil na tov. Buligoja iz Boveca, kateri je moje podatke in evidenco bolnice Francje dobil pod takratnim imenom Otilak Leopold.

Da bi pa lahko uveljavil vojaško invalidnost mi je potrebno več podatkov kot so opis rane, posledice in čas ko sem bil v bolnici. Gov. Buligoj mi je svetoval, da naj se za podatke obrnem tov. Posega Iram in Ankarana, ki pa mi je odgovoril, da se ti podatki nahajajo v Idrijskem muzeju.

Ker vi verjetno dobro veste kje se nahajajo ti podatki, vas prav lepo prosim, da mi pri tem prikažete v pomoč in odgovorite, kje se nahajajo podatki in arhiva bolnice Francje, da bi se s njimi lahko pomagali, da bi lahko uveljavil svoje invalidne zadeve.

Tovaški pozdravi!

BORNAR Leopold
Bornar Leopold

Slika 12: Pismo, ki ga je ranjenec napisal Franji

IZJAVA

Tovarš LOKAR IVAN iz Rimnice na Dolnjakem je dobil za Narodno osvobodilno gibanje od začetka istega.

Za razpad stare Jugoslavije je pri svojih sredstvih v Rakitnici in okolici zbral veliki material od razpadle vojske, katerega je delal za njegovo imeno USUDA meni, da sem ga preko terencev prodajala za partizanske enote. V letu 1942 je še dalje prinašal materialni material in ljubljenskih propagandnih literatur, ki je je deloval pri meni, ki prinašal tudi propagandni material meni. Večkrat sem prihajala v letu 1942 in 1943 v njegovo hišo zaradi skupnega dela in nekakšne kratke videla tudi parov tednih čevljev in obleke, ki je preko kumke v Goranji. Vsi pešilije v partizane. Bil je od začetka pokreta do osvoboditve. //// sem meni aktiven.

Izjava služi za priložnost in regulacije službenih list.

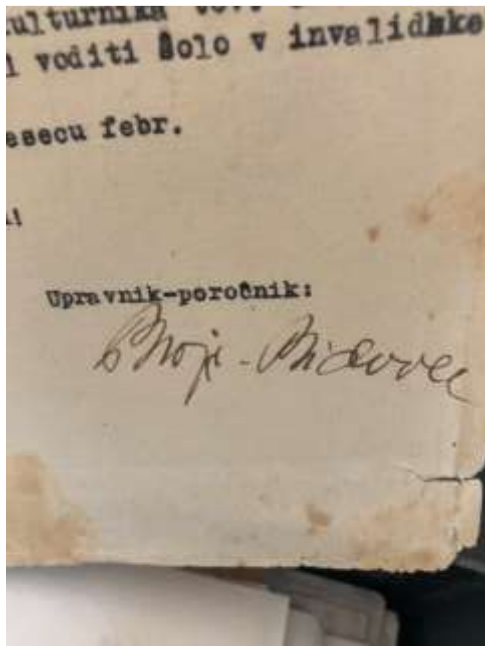
Dana 9.VIII.1960 god.
 Beograd.

/ Dr. Rado Bidevec Franja,
 Glavni komandant armijske
 klinike Beograd /

Gornju izjavo dala je i svejerno potpisala
 Dr. Rado Bidevec Franja i overeno:

KAMERUNJE DOBOČNIKA
 UPRAVNIKA
 Vuković Slavko

Slika 13: Primer Franjinoga pisma ranjencu



Slika 14: Franjin podpis na enem izmed pism

Žena Andreja Bidovca, ki je bila navzoča pri pogovoru, se je spomnila, da so ranjenci in osebje še dolga leta obiskovali poveljska srečanja. Ta druženja so Franji veliko pomenila, običajno jo je spremljala tudi celotna družina. Milan se spominja, kako so enkrat skupaj odšli v bolnico Franja, kjer se je mama srečala z mnogimi in videlo se je, da jo imajo ljudje radi in jim veliko pomeni. To so vedno bila globoka čustvena srečanja. Vselej so tudi vzklikali: »Trikrat hura za Franjo!«. Takrat tudi ni razumel, zakaj nihče ne vzklika očetu.



Slika 15: Vabilo na povojno srečanje ranjencev in osebja SVPB Franja



Slika 16: Vsebina vabila na povojno srečanje

Sinova sta mi povedala, da je oče po specializaciji bil oftalmolog, mama pa ginekologinja. Živelii so bolj umirjeno družinsko življenje, sinova se ne spomnita, da bi starša doma govorila o službenih primerih. Občasno so izvedeli le za kakšen smrtni primer, saj je izguba pacienta Franjo precej prizadela. Milan se je spominjal, da je včasih prišla zjutraj domov iz dežurstva in si natočila kozarček šnopsa, čeprav drugače ni pila. To je bil znak, da je ponoči nekdo umrl.

7.3 Franja kot oseba

Pri spoznavanju Franjinega karakterja sem dobila občutek, da je bila Franja zelo ponosna ženska. Ko je morala v zapor, se je v zadnjem hipu še uredila.

Andrejeva žena ob tem pojasni, da je bila Franja rada lepa in urejena, Milan pa pove, da je bila, kot se izrazi, »udarjena« na kristal, na zlatnino pa niti ne.

Kakšna pa je bila Franja kot hči, sestra, žena, mama in babica?

Starejši sin mi je zaupal, da je imela očeta zelo rada, pa tudi z mamo naj bi imela lep odnos, čeprav je sam ni poznal. Dobro se je razumela tudi z brati. Bila je zelo dobra mama. Kljub naporni službi je uspela veliko časa preživeti z družino. Sama je opravljala tudi vsa gospodinjstva dela. Oba sinova sta se strinjala, da je bila res izjemna mama in da so imeli vselej tople odnose.

Andrej se je spomnil na svoja problematična gimnazijska leta, ko je vselej letnik končal z dvema popravnicama izpitoma. Nekdo mu je takrat celo dejal, da on ni Einstein temveč »Zweistein«. Zato je njegova mama zjutraj prej vstajala, da se je najprej sama naučila fiziko ali matematiko ter snov nato še razložila njemu. Kasneje se je prav zaradi tega, ker ni maral fizike in matematike, odločil za poklic veterinarja.

Sinova sta tudi poudarila, da je bila mama zelo požrtvovalna in vedno pripravljena pomagati.

Bila je ženska z veliko energije in vedno je morala nekaj početi. Andrejeva žena se spominja časov, ko so bili skupaj na morju. Franja celo na dopustu ni prenesla brezdelja. Priskrbela si je nekaj volne in snaho naučila plesti kopalke. Tako je potem ta imela pletene bele kopalke iz tanke volne. Enkrat samkrat jih je oblekla in zmočila, potem pa se je vse raztegnilo.

Sinova sta opisala tudi odnos očeta in mame, ki sta se zelo dobro razumela do zadnjega dneva, kar se jima je vedno zdelo neverjetno.

Franja je bila tudi dobra babica. Mlajši sin se spominja, kako je nekoč, ko je bila Franja že hudo bolna, uspavala njegovo hči Bojano. Kljub temu, da je bilo to zanjo veliko breme, se je z vnukinjo pogovarjala in jo zibala v naročju, dokler ni prenehala jokati in je zaspala.

Franjina življenjska energija in potreba po delu se je odražala tudi v bolnici, kjer je zaposlila ženske, ki so bile na zdravljenju več mesecev tako, da jih je učila pletenja in kvačkanja. Ob

koncu svoje poklicne poti v Beogradu je vodila oddelek za tuberkulozo maternice, kjer so ji bile pacientke zelo hvaležne, da jih je zamotila na tak način.

Zadnjih nekaj let je bila zelo bolna, imela je anevrizmo na srčni aorti in se je počutila zelo slabo, vendar je še delala v bolnici, saj jim je primanjkovalo osebja.

Oba sinova ugotavljata, da sta jo za časa njenega življenja premalo cenila, saj se nista zavedala njene izjemnosti.

7.4 Franjina stališča

Franja je bila zelo narodna zavedna, zato je tudi delala za partizane. To je bila jugoslovanska narodna zavest, kar je prenesla tudi na svoja otroka. 20 let po vojni pa je politična aktivnost ni več zanimala. V študijskih letih je sicer sodelovala pri politiki, saj jo je zanjo navdušil njen brat Janez, ki je v Nemško vas prinesel idejo o socializmu in komunizmu.

Zanimiv je tudi njen odnos do vere, saj je iz avtobiografije razbrati odpor do šolanja pri redovnicah in nasprotovanje veri. Sin Andrej potrdi, da je bila glede vere razočarana že iz otroštva. Videla je namreč, kaj duhovniki govorijo in kako zares živijo.

V avtobiografiji je zaslediti veliko njenih modrosti. Ena izmed njih je ta, da je v življenju mnogo vprašanj in le malo odgovorov. Modrost njenega zasebnega življenja, ki jo je prenesla tudi na sinova, je rek »brez muje se še čevelj ne obuže«. Njen nauk je bil tudi, da je potrebno študirati, delati, ob tem pa ni poudarjala pomembnosti denarja.

Med leti 1950 in 1966 so živeli v Beogradu, saj so Frenka tja službeno premestili. Leta 1964 so tam kupili prvi avto v Beogradu, s katerim so kasneje prišli v Ljubljano. Denarja so imeli iz mesec v mesec, od januarja naprej pa so varčevali, da so lahko avgusta odšli na dopust. Običajno so 15 dni bili na morju in 15 dni v Krajski gori ali Lescah.

7.5 Zadnja leta življenja

Zadnja leta življenja je bila Franja upokojena in ni opravljala nobenega dela več.

Rada je hodila v naravo, čeprav ni imela orientacije. Sinova sta se spomnila, da se je nekoč izgubila na Šmarni gori. Rada je gobarila, k čemur je pritegnila celotno družino.

Sinova opišeta, da je mama kadila že kot študentka in nato vse do smrti. Umrla je namreč s cigareto v ustih. Dogodek opišeta tako, da si je Franja ravno želela prižgati cigareto, ko ji je počila anevrizma. Umrla je v Umagu, na svoj 72. rojstni dan leta 1985. Pokopali so jo v Ljubljani. Frenk, ki je bil mlajši od nje, je umrl leta 1993.

8. POGOVOR S ŠE ZADNJIM ŽIVEČIM RANJENCEM SVPB FRANJA

V Cerkljanskem muzeju sem izvedela za še zadnjega živečega ranjenca, ki se je zdravil v ilegalni partizanski bolnici. To je gospod Marjan Justin Grosar. Rojen je v Šempetru pri Gorici 24. januarja 1927.

Med eno izmed prvih ofenziv je bil hudo ranjen v obe koleni. Konec leta 1944 so ga odpeljali v partizansko bolnico Pavla v Trnovskem gozdu, kjer se je zdravil štiri mesece in pol, nato pa so ga 13. marca 1945 premestili v bolnico Franja. O bolnici Pavla je povedal, da so tam vladali posebno lepi odnosi in oskrba. Zanimivo se mu je zdelo, da je dr. Pavla vsak dan sama prevezovala rane ranjencev. Spominja se svojega prvega spomina na bolnico Pavla. Spominja se namreč, da je ob njegovem prihodu dišalo po čebuli. Za kosilo so namreč na lesenem krožniku dobili njoke. Čeprav je to bil njegov prvi obrok po dveh dnevih bojev, ga zaradi previsoke temperature ni uspel pojesti.



Slika 17: Partizanska bolnica Pavla

Gospod Marjan je v času zdravljenja v bolnici Franja bival v zadnji baraki levo, kjer je bil invalidski dom. Ta je bil namenjen ranjencem, ki se niso bili sposobni gibati. Gospod Grosar je dejal tudi, da ti ranjenci niso toliko potrebovali zdravnice, a ta je vseeno prišla vsak dan.

Njegovi prvi vtisi o dr. Franji so bili, da je bila zelo prijazna in skrbna. Ogovorila je prav vsakega ranjenca in ga vprašala po počutju. Tudi za Franjo pove, da je sama vsakodnevno prevezovala ranjence.

Spominja se, da v bolnici Franja, zaradi bogatega kulturnega življenja, nikoli ni bilo dolgčas. Predvsem v invalidskem domu se je vedno nekaj dogajalo, saj so imeli tudi posebno sobo za zabavo. Tam je potekal kulturni krožek, ranjenci so se učili pisati na pisalni stroj in kasneje zapisovali svoje pesmi. Igrali so na harmoniko in kitaro.



Slika 18: Prostor za zabavo



Slika 19: Pisalni stroj razstavljen v bolnici Franja

Ranjenc opíše tudi zanj poseben dogodek. To je bila zadnja nemška ofenziva leta 1945. Nemci so se takrat prebili do bolnice. Ranjenci so se zato morali umakniti v bunkerje skupaj z osebjem, kjer jih je v zelo majhnem bunkerju bilo kar 25. V tem bunkerju je skupaj z njim bil tudi dr. Francij, ki je bil ves preplašen in se je tresel, vendar je kljub temu miril druge. Naslednji dan,

ko se je stvar umirila, so lahko zapustili bunkerje. Panike ni bilo več, vendar je ostal strah, saj so vsi vedeli, da so odkriti in da obstaja le en vhod, ki je hkrati tudi izhod.

Njegov najbolj vesel, a najdaljši dan v partizanski bolnici Franja, je bil 4. maj 1945, ko so lahko vsi zapustili bolnišnico. To so ranjencem napovedali že zjutraj. Tako so se ves dan veselili in neučakano pričakovali svobodo. Osebjem so ves dan spraševali, kdaj bodo končno zapustili bolnico. To se je zgodilo šele nekaj pred polnočjo. Z avtobusom so jih odpeljali v Gorico. Opisal je tudi žalosten dogodek tistega dne. Z njimi je v Gorico namreč šel tudi ranjenec iz Solkana, ki je izgubil vid. Ko so prišli pod Sveto goro, so bili veseli, da že vidijo Gorico. Le slepi ranjenec je v joku dejal, da nikoli več ne bo videl svojega Solkana.

Ranjenc Grosar je v Gorici ostal do leta 1945. Zdravil se je v tamkajšnji bolnišnici, kjer je prestal še štiri operacije. Ko so ga odpustili, se je odpravil v gimnazijo v Ljubljano.

Obe zdravnici, tako dr. Pavla in dr. Franja, sta se mu zdeli čudoviti ženski. Bili sta zelo dobri prijateljici in navezani druga na drugo.

Poudaril je, da je pomembno, da še danes ohranjamo spomin na vse partizanske bolnice in njihov pomen med drugo svetovno vojno. Ne le v Franji, tudi v Pavli so namreč zdravili številne ranjence. Zanimiv je podatek, da so v Pavli oskrbeli kar 1681 ranjencev, med tem ko so jih v SVPB Franja našteali le 780. Prav zato ga moti, da se večina zaslug pripisuje bolnici Franja. Vprašam ga, čemu je tako. Njegovo mnenje je, da predvsem, ker je ilegalna bolnišnica Franja ohranjena do danes. Med tem ko iz bolnice Pavla ni ohranjeno prav nič. Pove še, da so bili v obeh bolnicah primorski partizani in da Primorci danes poznajo obe bolnišnici.

Ob ogledu filma Franja sem zasledila še enega ranjenca, ki je spregovoril o dr. Franji in sicer ranjenca Alojza Mlakarja, ki je bil med zdravljenjem star 21 let. O dr. Franji je povedal, da je bila mlada, neverjetno lepa, prijazna. Njegove besede so bile, da tako mlado in prijazno zdravnico redko dobiš. To je ona namreč res bila. Znala se je tudi približati ranjencem ter jih tako tolažiti kot tudi hrabriti, včasih pa jih je tudi nekoliko okregala.

9. ZAKLJUČEK

V raziskovalni nalogi sem želela spoznati in raziskati zasebni del Franjinega življenja, ki ni tako znan javnosti. S pomočjo pisnih (avtobiografija, filmi, arhivski dokumenti) in ustnih virov

(intervjuja s sinovoma in ranjencem) sem svoj cilj tudi dosegla. Ugotovila sem, da je bila dr. Franja izredno skrbna ženska, tako v poklicnem kot tudi v zasebnem življenju. V življenju je veliko dosegla, a kljub temu ni bila vzvišena. Rade volje je pokramljala z vsakim ranjencem, prisluhnila je njihovim težavam in jih hrabrila. Ta pristen, človeški odnos do pacientov je obdržala tudi po vojni.

Njena toplina do sočloveka se je kazala tudi v zasebnem življenju. Sinova se je spominjata kot ljubeče, skrbne in požrtvovalne matere. Zelo ljubeč pa naj bi bil tudi njen odnos do moža. Dobila sem občutek, da je pri njima šlo res za pravo ljubezen, saj sta se spoznala med vojno in skupaj prebrodila tako težke vojne čase, kot tudi številne izzive, ki jih je prineslo združevanje uspešne poklicne in družinske poti.

Ugotovila sem, da je bila že od otroštva trmasto dekle, ki je znala razmišljati s svojo glavo. Povedati je znala, kaj si misli in se upala postaviti po robu tudi tistim močnejšim od nje. Kot sem izvedela je svojo odločnost in vztrajnost podedovala po mami Mariji. V spominih svojcev, sodelavcev in pacientov pa je bila znana tudi po njeni nesebičnosti in skrbi za druge.

Z raziskovalno nalogo sem spoznala Franjo kot vztrajno, odločno, načelno, skrbno, ljubečo, nesebično in energično osebo. Poleg tega, da je bila dobra zdravnica, je bila hkrati izredna oseba.

10. DRUŽBENA ODGOVORNOST

Čeprav je od druge svetovne vojne in časov delovanja bolnice Franja minilo že dobrih 75 let, pa nas prav takšni kulturni spomeniki spominjajo in opominjajo na grozote človeškega

delovanja in uma, ki se ne bi smele nikoli več ponoviti. A žal nas tako zgodovina kot tudi aktualni dogodki učijo, da je naš spomin kratek, nesmiselno trpljenje ljudi pa hitro pozabljeno. Z mojo raziskovalno nalogo želim prav zato opomniti tudi mlajše generacije, da se ozrejo na dogodke iz preteklosti in se ob milijonih beguncev in migrantov, ki v teh dneh tavajo po svetu, spomnijo na tiste ljudi, ki so v enem najtežjih obdobjih slovenske zgodovine pozabili na lastne tegobe ter čas, znanje in celo življenje posvetili skrbi za bolne in ranjene. V skoraj nemogočih razmerah so opravljali operacije, ravnali ude in zdravili tako telo kot tudi duha. Pri tem pa niso pozabili niti na kulturo, zabavo in ljubezen. Dogodki iz bolnišnice Franja in številnih partizanskih bolnišnic, ki so med vojno delovale na ozemlju Slovenije, so namreč odličen dokaz in opomin, da smo Slovenci nekoč znali sodelovati in pomagati sočloveku v stiski, ne glede na nacionalnost, veroizpoved ali barvo kože. V bolnišnici Franji so sprejeli ranjence številnih narodnosti, ozdravili pa so celo pripadnika nemške vojske, ki je bil dr. Franji tako hvaležen, da je po ozdravitvi ostal v bolnici kot del osebja vse do konca vojne. Z osvetlitvijo življenja Franje Bojca Bidovec, te za Slovence zelo pomembne zgodovinske osebe, želim spomniti mlade, da so veliki predvsem tisti ljudje, ki poleg znanja, odločnosti in poguma premorejo tudi nekaj sočutja in humanosti. In prav slednja se v teh sodobnih časih vse bolj izgublja. Dr. Franja pa je lahko vzgled tudi generacijam mladih deklet, saj dokazuje, da je mogoče uspešno združiti tako poklicno kot zasebno življenje ter pri tem obdržati lastno miselnost, neodvisnost in ljubezen do družine kot tudi do sočloveka. Na podlagi tega menim, da moramo vsaj občasno obiskati kakšen takšen kraj, kot je bolnica Franja in se iz napak drugih učiti, kako ustvarjati lepši, prijaznejši in boljši svet.

11. VIRI IN LITERATURA

Literatura:

Bojca Bidovec, Franja: Ni neskončnih poti: pisma sinu. Ljubljana: Borec, 1984

Bevk, Samo: Franja: spomenik človeške plemenitosti. Idrija: Mestni muzej Idrija, 1999

DVD:

Igrano dokumentirani film Franja (dostopen na spletni strani RTV Slovenija: <https://4d.rtv slo.si/arhiv/dokumentarni-filmi-in-oddaje-kulturno-umetniški-program/146074481>)

Franja (dobila sem ga na posojilo od Milana Bidovca, 21. 12. 2019)

Osebna komunikacija:

Andrej in Milan Bidovec ter žena Andreja Bidovca. Ljubljana, 21. 12. 2019

Marjan Justin Grosar. 28. 1. 2020 (telefonski pogovor).

Spletni viri:

Naglič, Miha: Manj znano iz zgodbe o Franji [elektronski vir]. Dostopno na URL naslovu: <https://www.delo.si/zgodbe/sobotnapriloga/manj-znano-iz-zgodbe-o-franji.html>

Intihar, Anja: Franja je dokaz, česa so sposobni ljudje, če stopijo skupaj [elektronski vir]. Dostopno na URL naslovu: <https://www.delo.si/lokalno/primorska-in-notranjska/franja-je-dokaz-cesa-so-sposobni-ljudje-ce-stopijo-skupaj-118098.html>

Poseben vir:

Obisk SVPB Franja, v septembru. 21. 9. 2019

Slike:

Slike 2, 3, 4, 5, 6, 7, 12, 13, 14, 15 in 16 sem posnela sama ob obisku SVPB Franja in Cerkljanskega muzeja.

Slika 1, dostopna na URL naslovu:

https://www.google.com/search?q=dr+viktor+vol%C4%8Djak&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwidpK2S1MLnAhVI_CoKHeMiDCsQ_AUoAnoECA4QBA&biw=1280&bih=610#imgrc=bJ6kALPuUUUrNM

Slika 8, dostopna na URL naslovu:

https://www.google.com/search?q=bolnica+franja+neko%C4%8D&tbm=isch&ved=2ahUKEwiVitfC2sLnAhXWO1AKHQbuB7wQ2-cCegQIABAA&oq=bolnica+franja+neko%C4%8D&gs_l=img.3..0.26179.28007..28260...0.0..0.228.1188.0j8j1.....0....1..gws-wiz-img.....0i30j0i5i30j0i24.8t_EtpSypMU&ei=Uw4_XtWUD9b3wAKG3J_gCw&bih=610&biw=1280#imgrc=zKlt4geVwARn2M

Slika 9, dostopna na URL naslovu:

https://www.google.com/search?q=bolnica+franja+dan&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwib2dCZ2cLnAhWNAxAIHb_qBnoQ_AUoAXoECBMQAw&biw=1280&bih=610#imgrc=aNx39QATbBJyKM

Slika 11, dostopna na URL naslovu:

<http://arhiv.gorenjskiglas.si/article/20131029/C/131029815/ljubezen-v-franji>

Slika 17, dostopna na URL naslovu:

https://www.google.com/search?q=bolnica+Pavla&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=2ahUKEwjgz_ax5sLnAhWQmIsKHUflBqsQ_AUoAXoECBIQAw&biw=1280&bih=610&dpr=1.5#imgrc=OIV90tCRrfI5NM